

Zenével és fotóalbummal Közép-Ázsia pusztáin

Péczely Lajos: A láthatár áthatolása. A Föld arca Közép-Ázsia pusztaságaiban és sivatagaiban

Szerkesztette: Illés Andrea
Scolar Kiadó, Budapest, 2023.
352 oldal,
Bolti ár: 19 990 Ft,
Online ár a kiadónál: 16 992 Ft
ISBN 978 963 509 7562

Abban az időben, amikor az ELTE Természettudományi Karán angol szaknyelvi gyakorlatot vezettem a földtudomány szakos hallgatóknak, a félv év utolsó óráján játékokra, kis versenyre hagytam időt. Ehhez olyan rockszámokból és komolyzenei alkotásokból gyűjtöttem 40-60 másodperces részleteket magnóra, amelyek címében vagy alcímében valamilyen *földrajzi név, jelenség vagy fogalom* szerepelt. Az utolsó órámba befejezéseként ezeket játszottam le sorban, és a hallgatóknak ki kellett találniuk, milyen helynév vagy a földtudományokban használt kifejezés van az egyes zenei bejátszások címében. A geográfus, geológus, meteorológus és térképész szakosokból álló csoportok minden alkalommal meglepetten, de azonnal lelkesen fogadták a szokatlan rejtvényt. A feladat – a nyelvi óra jellegéből adódóan – az angol nyelven előadott rockzenei részletekben rejlő név vagy szó azonosítása volt.

Ehhez az énekelt szöveg követése sokat segített, mert a válogatást úgy állítottam össze, hogy a kiválasztott részletben a keresett kifejezés hallható legyen. Ha instrumentális számból hallottak részletet (és ez már magyar előadótól is lehetett), akkor egy-két angol nyelvű mondattal segítséget kaptak tőlem, mire következtesse a zene hangulatából (pl. kontinens vagy csillag nevére, időjárási jelenségre). A komolyzenei részletek mindig hangszeresek voltak. Természetesen ebben az esetben is adtam támpontot az azonosításhoz. Mi volt a nyertes, a legtöbb találatot elérő diák jutalma? Az egyetemi büfében a vendégem volt egy üdítőre, süteményre. A félv év utolsó foglalkozása tehát mindig jó hangulatban telt. Én is kaptam jutalmat: a Bartók rádió egyik zenei szerkesztője tudomást szerzett a természettudományos zenei játékról, és ennek apropóján félórás riportot készített velem.

Akkoriban, húsz évvel ezelőtt, a gyűjtésemhez kutatva fedeztem fel Borogyin (1833–1887) *Közép-Ázsia pusztáin* című szimfonikus költeményét. Amikor néhány hete pedig megpillantottam Péczely Lajos nagy alakú, igényes megjelenésű könyvének borítóját és a kiadvány alcímét, majd belelapozva a fényképekkel gazdagon illusztrált albumba, első gondolatomban volt: vajon a 2023-ban tett üzbeszítási túráim helyszínein készített fotóim összemérhető-e a képzett fotós szerző felvételeivel? Második gondolatként pedig Borogyin zenéje jutott eszembe. Kíváncsi lettem, vajon a közel másfél évszázaddal ezelőtt komponált mű és a könyv mostani fényképei együttesen miként idézik fel bennem a közép-ázsiai világ hangulatát.

Borogyin 1880-ban bemutatott szimfonikus költeménye a romantikán belül is egy újszerű, jellegzetes műfaji, úgynevezett programzenei alkotás, azaz olyan tisztán hangszeres zenekari kép, amely már a címénél fogva is konkrét tárgyi, fogalmi vagy éppen földrajzi képzetársítást kelt. Borogyin, az orosz orvos és vegyész, végül zeneszerző e művét Liszt Ferencnek ajánlotta, akivel baráti kapcsolatot ápolt. Az

egy tételes, mindössze hét-nyolc perces darab eredetileg egy élőképhez készült kísérőzenének. A zenei kép az orosz lovas katonák védelme alatt valahol a közép-ázsiai monoton puszták csendjében vonuló, majd eltávolodó tevekarakavánt ábrázolta. Ennek megfelelően keveredik a műben egy orosz és egy melankolikus ázsiai dallam, de a hegedűhúrok pattogtatásával megjeleníti a lovak és tevék patáinak ritmusát is. A zene lassan elhal, ahogy a karaván elhalad. Az alkotó zenekari műve idillikusan ábrázolja az oroszok és ázsiaiak kapcsolatát a pusztában.

Borogyin Közép-Ázsia felidézésével kívánta ünnepelni II. Sándor orosz cár (1818–1881) uralkodásának (1855–1881) ezüst évfordulóját. A cár sokat tett az Orosz Birodalom keleti irányú terjeszkedéséért. Ekkoriban vált orosz hűbérállammá a Buharai Emírség (1868-tól) és a Hívai Kánság (1873-tól). Az oroszok megszállták a Kaszpi-tenger keleti mellékét (1869) és a Kokandi Kánságot (1876) is.

A terület nagyon sokáig feltáratlan, zárt és titokzatos maradt az európaiak előtt. Az időszámításunk első évtizedeiben alkotó görög geográfus Sztrabón, aki sok ismeretet szerzett az akkori világról, fenntartással írt erről a vidékről: *Mindezeket az északi népeket közös néven skytháknak és keltoskytháknak nevezték a régi helyén történetírók. (...) a Kaszpi-tengeren túl levőket pedig részint sakáknak, részint massagetáknak, akikről semmiféle pontos adatot sem tudtak adni, bár elmondották Kyrosnak a massageták ellen viselt háborúját. De sem ezekről nem tudtak semmit sem az igazságnak megfelelően előadni, sem a perzsák, médek vagy syrek régi története sem talált nagy hitelt a történetírók hiszékenysége és mesekedvelése miatt. (...) Még Alexandros sok történetírójának sem lehet egykönnyen hinnünk, mert ezek is könnyen veszítik a dolgot részint Alexandros hírneve miatt, részint azért, mert az ő hadjárata Ázsia legtávolabbi vidékein, tőlünk nagyon messze folyt le, a távoli dolog pedig nehezen cáfolható. Nem is írt városairól, az oázisokról vagy a*

hegyekről, csak a meghatározó folyókról, mint közlekedési útvonalakról.

A terület ismeretlensége évszázadokon át az itteni kánságok szinte mindenkit távol tartó veszélyességével, idegenekkel szembeni végletes bizalmatlanságával (a kémnek ítélt utazót kivégezték) magyarázható. A remek megfigyelő és leíró Marco Polo (1254–1324), aki óriási hatást gyakorolt többek közt az európai földrajztudományra is, igazi kivétel. Több éves közép-ázsiai útjának és tartózkodásának részleteit az elbeszéléseiből ismerhetjük: Buharán és Szamarkandon át jutott el Kínába.

Az 1800-as években következett az angol-orosz és kínai játszma a stratégiai fontosságú terület birtoklásáért (ami mostanában újramezdőződött még több szereplővel), majd az orosz térhódítás a 19. században. Ezen időszakban egy sokoldalú svéd tudós, többek közt térképész, Sven Hedin (1865–1952) szerzett érdemeket a közép-ázsiai és távolabbi expedíciói által az akkoriban elzárt világ megismertetésében.

Közép-Ázsia a magyarok érdeklődésében szintén különleges helyet foglalt el az ugor-török nyelvi eredetviták kezdetétől, és ehhez nyelvészeink, néprajzosaink és földtudósaink is hozzá tették a maguk tudományát. Utazóinkat és kutatóinkat nem gyarmati szempontok vagy birodalmi megbízás vezette Közép-Ázsiába, szűkebb értelemben Turkesztánba, hanem tudományos érdeklődés, ismeretszerzés, tudásvágy. Közülük legnevesebb a nyelvész és Ázsia-kutató Vámbéry Ármin (1832–1913). Vámbéry, a sánta dervis nem egyszer került életveszélybe az 1862–1864-ben tett utazása során. Félelmetesen nehéz helyzeteket élt át a sivatagban és az akkor hermetikusan elzárt közép-ázsiai városokban. A geográfus Kéz Andor (1891–1968), a turkológus nyelvész Németh Gyula (1890–1976), a mezőgazdász Ónody Bertalan (?–1892), a geológus és egyben néprajzi érdeklődésű Prinz Gyula (1882–1973) munkásságát is érdemes felidézni.

A huszadik században a szovjet korszak az érintett országokat gyakorlatilag teljesen elzárta a külvilágtól. A határok csak 1991 után, a Szovjetunió megszűnésével kezdtek

megnyílni, amikor a közép-ázsiai szovjet tagköztársaságok önálló országokká váltak (Kazahsztán, Kirgizisztán, Tádzsikisztán, Türkmenisztán és Üzbegisztán). Manapság már számos utazási iroda kínál kényelmes közép-ázsiai látogatást. De szovjet Közép-Ázsia, ezen belül elsősorban Üzbegisztán már a szocializmus idején is elérhető és népszerű úti cél volt az érdeklődő magyar turisták körében.

A jelen album szenvedélyes szerzője és fotográfusa, Péczely Lajos 1999 és 2019 között hátizsákos és expedíciós utazóként közel 600 napot töltött Közép-Ázsiában, ahol – Vámbéryéhez azért szerencsére nem hasonlítható – kritikus helyzeteket vállalt. Kemény megpróbáltatásokat (hideget, forróságot, homokvihart, szomjúságot) élt át a turistairodák kínálta kényelem helyett. Ilyen méretű kalandra, de inkább lemondásra csak egy elkötelezett – eredetileg mérnök végzettségű – kutató-fotográfus képes. Ázsiai témában már korábban is megjelentek könyvei, így a *Kalandozások Ázsiában, HungariaSport, 1988; Közép-Ázsia. Aki erre jár, nem tér vissza, Kelet Kiadó, 2007*, és ennek angol nyelvű változata, a *Central Asia. The land that will not let you go. Kelet Kiadó, 2008*. Az expedíciók nyitották meg számára a kietlen és végeláthatatlan térségek belsejét, és tették lehetővé a Föld itteni, alig ismert arcának megismerését.

Az album, *A láthatár áthatolása*, kitűnő felvételekkel tárja elénk a Kaszpi-tengertől keletre fekvő, viszonylag kis magasságú, de nagy kiterjedésű Usztyurt-fennsíkot, az Aral-tó tágabb térségét, a Kara-kum és a Kizil-kum sivatagi világát. A nyugalmat, végtelenséget, a természet erejét bemutató, nem egyszer megrendítő felvételek 2004 és 2019 között készültek. De az időpontok sorrendjének – akárcsak a végtelenben – nincs semmilyen jelentősége, ezért a képekhez írt évszámok váltakozva követik egymást. Ez az egyik évtized nyilván nem hozhatott komoly, maradandó változásokat sem a sok-sok tíz- vagy százmillió év alatt kialakult természeti formákban, sem az évszázadok óta a pusztában küzdő népek nemzedékeinek utóbbi háromnegy emberöltőnyi életében.

A nagyvárosok sorsa természetesen másként alakult, fejlődésük felgyorsult. 2023-ban élmény volt élveznem az üzbég lakosság természetes vendégszeretetén túl talán a feltételezett rokoniságnak is tulajdonítható közvetlenséget és érdeklődést. Megcsodáltam a több száz éves, szépen karban tartott vagy felújított mecseteket és iskolákat, a tiszta nagyvárosokat, a bőséges áru kínálatot az áruházakban, piacokon, és nem utolsósorban tisztelni a bazárban a nem tolakodó, de barátságos kereskedők szorgalmát.

A szerző a bevezető fejezetekben kitér a földrajzi nevek átírásának sajátos kérdésére. Érdemes idézni az ezzel kapcsolatos útbaigazítását: *A Közép-Ázsiában – az elmúlt másfélszáz évben – végbement hatalmi, nyelvi és kulturális változások nem hagyták érintetlenül a földrajzi neveket sem. A 19. században a térség orosz érdeklődés köré kerülésével kezdetét vette az orosz nyelv térhódítása a helyi nyelvek rovására. A régi perzsa és török nyelvet felváltotta a cirill betűket használó orosz nyelv, és a földrajzi nevek ennek megfelelő átírása és kiejtése. A változásokkal többé-kevésbé egységes és elterjedt nyelvi rendszer jött létre egész Közép-Ázsiában.*

A Szovjetunió megszűnését követően az időközben megreformált nemzeti nyelvek kerültek előtérbe, elindítva a földrajzi nevek újabb, országfüggő változását. Jelenleg az oroszos alakok keverednek a helyi nyelvek alakjaival, amelyek hangzás alapján történő átírása sem egységes.

Az albumban előforduló legtöbb földrajzi névnél régi és új változatok egyaránt kínálóztak. Legcélzesebbnek általában a mindmáig legismertebb és legelterjedtebb, hosszú időn át alkalmazott, a legtöbb kiadványban (magyar nyelvűekben is) fellelhető oroszosított névváltozatok alkalmazása látszott. Ezek többségének fonetikus átírása magyarra már régen megtörtént, ha pedig nem, akkor könnyen elvégezhető művelet volt.

Az album fő fejezetei önálló földrajzi térségeket mutatnak be (*Az Usztyurt; Utazás az Aral-tó körül – térben és időben; A fekete és vörös homok tengeré*).

Az eligazodást a fejezeteket bevezető térképek segítik, így Közép-Ázsia (6. oldal), az Usztyurt (19. oldal), az Aral-tó és környéke (149. oldal) – benne jól láthatóan elhelyezve a Balaton méretarányos kontúrja –, a Kara-kum és a Kizil-kum áttekintő térképe (228. oldal). Itt meg kell dicsérni a kiadvány kiváló kartográfusának, Bába Imrének szép kivitelű munkáját. Kiemelem a szerző sallangoktól mentes, igényes magyarsággal írt, gördülékeny, nem egyszer költői filozofikus és emelkedett fogalmazását.

Az albumot szemlélve felidézem a geográfusi tanulmányaim alatt olvasottakat és rövid idő alatt szerzett saját élményeimet is: a végtelen sivatagisztyepei tájat, a köves-kavicsos földből kinövő szakszauul cserjést, a keskeny csatornákat és öntözött ültetvényeket, a látszólag élettelen homok-, gipsz-, agyag- vagy kősvatagot a dombok lábánál, a vártnál is keskenyebb Amu-darja folyó csíkját. Természetesen nagyon vártam a valóságban is látni az egykor itt futó selyemút ősi városait: Hívát, Buharát, Szamarkandot, Taskentet és az ősi civilizációk nyomait.

Az én fényképezőgépem is sokat kattogott a mozgó buszról és vonatról – ezekből a fényképekből sajnos alig-alig akad néhány, amelyeket érdemesnek véltem megtartani. Péczely Lajos jobban csinálta: jól megtervezett és szervezett útjain helyi kísérővel (akiből hűséges barát lett), gyalogosan, fotós felszereléssel és önálló autóval szelt át összesen több tízezer kilométert. A vastkos album döntő része a terület felszínformáinak kétezres években készített lenyűgöző fényképeit tartalmazza, fő- és alfejezetenként egy-másfél oldalas, személyes részleteket is adó, olvasmányosan megírt szakszerű kultúrtörténeti és geomorfológiai bevezetővel. Tartalmaznak e részek élménybeszámolókat, izgalmas jeleneteket, megfigyeléseket, máshol a mondavilágba vezető eseményeket, kultúrtörténeti, régészeti és történelmi-földrajzi háttérismertetéseket. E részek lektorait érdemes itt is megnevezni: Sári László (orientalista) és Nagy Balázs (az ELTE geográfusa).

A könyv címének szinte ritmusa van, másrészt kissé úgy hangzik, mint valami rövid nyelvtörő. „Gondolattörő”, hogy a láthatáron miként lehet áthatolni,

hiszen azon, azaz a horizonton, mint egy szivárványon, a valóságban, fizikailag nem is lehet áthatolni, átmenni csakis képzeletben. A szerző felvételeiről nem egyszer azt vélnénk, ilyen kőszikla, víz vagy arc a láthatáron innen nem, csakis a képzeletben létezik. Az alcím, *A Föld arca Közép-Ázsia pusztaságaiban és sivatagaiban* sejteti, nem műemlékek sorozatát kínálja a szerző, hanem a természet szépségét vagy félelmetes, furcsa képződményeit, megkapó részleteit. Nem kerülték el a szerző figyelmét a temetők, a várak, a zarándokhelyek, de az élő vagy a kietlenségben elhullott állatok, kiszáradt növények látványa sem. A nehéz, mostoha és szélsőséges időjárási viszonyokkal terhelt életkörülmények között is iparkodó emberek, a küzdelmes hétköznapi lét és gazdálkodás mozzanatainak megörökített pillanatképei az album húszoldalas zárófejezetében kaptak helyet. Ha csak egy részletet emelhetnék ki, akkor leginkább az egykor hatalmas, hajózható és halban gazdag, mára tragikusan lecsökkent méretű, legendás Aral-tó és valamikori medencéje világát említeném. A helyiek régen tengernek becézték a hatvan éve még 70 ezer négyzetkilométernyi vízfelületet. Erről a tájról és az ott élő emberekről egészen lenyűgöző képeket készített a szerző.

Tapasztalatlamból tudom, hogy az utazás befejeztével a sok-sok kép rendezése, szerkesztése nagyon időigényes. Mi ebben a munkában a legnehezebb? A válogatás, röviden szólva a selejtezés. Mivel a számítógépek memóriakapacitása már-már végtelen, sok fotós vagy turista nem is törődik azzal, hogy a gyengébb vagy többször ismételt képeket kidobja. Ezzel viszont felhígítja a gyűjteményt. A 350 oldalas nagy alakú, minőségi papírra nyomott, igényesen szerkesztett albumban is előfordul, hogy az olvasónak az az érzése, mintha ez a kép már lett volna. Nem találtam ilyen azonosságot, csak hasonlóságot. Ez nem is szerkesztési hiba, mint inkább annak a tükre, hogy a hatalmas, kietlen, első benyomásra üres földrajzi táj mennyire egyhangú tud lenni (pedig vannak csatornák és ültetvények, ligetek, mélyföldek, ingoványok, szikes mezők, sós tavak,ombok, tanúhegyek, sőt keleten és délen a sivatagba benyúló 2000 méternél is

magasabb hegyvonulatok), ugyanakkor közelebbi felvételeken szembeötlő a mikrotopográfia változatossága, a terep felszínformáinak sokféle megjelenése és színe, a széllel pusztuló vagy épülő homokdűnék formagazdagsága. Erről így ír a szerző, és ebben benne van a magyarázat: *Többször is visszatértünk a már felfedezett térségekbe, de ugyanazt soha nem láttuk ugyanolyannak. Elég volt egy kis zápor, a levegő páratartalmának változása, köd vagy sziporkázó napsütés, kék égbolt, olykor komor felhőzet, és a Föld arca az alig látható rejtőzködéstől, a ridegségen és a komorságon át a meghökkentő szépségig könnyedén és gyorsan tudott változni.*

A szerző több felvételénél az az érzésem támad, hogy még az árnyéknak is van színe, nem csak fekete vagy annak árnyalata. Ezekben a különböző nap- és évszakokban készített fotókon sötétlő árnyékok teszik igazán plasztikussá a képet, a magas napállásnál egyébként rejtett részleteket, míg a háttérben gyakran felfedezhető apró alakok vagy éppen egy autó a méretbeli arányokat érzékelteti. A kifejező fényképek, akár csak a jó ábrák, sokszor beszédesebbek, mint a leírás. Az album papírjának színe fekete, és az ilyen alapon elhelyezett színes fotók, még ha szikrázó napsütésben is készültek, eszembe juttatják több megélt esti-éjszakai sivatagi élményemet: a koromsötétségben a csend (mennyire hiányzik a csend és elcsendesülés harsogó világunkban!), a végtelenség egyáltalán nem félelmetes vagy nyomasztó hatását, hanem a mindig is és mindenki előtt *áthatolhatatlan láthatár*, a végtelen horizont és a felettünk álló zenit megérezését a végtelen magasságban.

Az album egyik alfejezetének címe: *Aki erre jár, nem tér vissza*. A több ezer négyzetkilométer kiterjedésű Barszkelmesz nevű sós ingovány nevének jelentése ezt üzeni a gyanútlan jövevénynek. Pedig akit egyszer megfogott a trópusi vagy szubtrópusi sztyeppe vagy sivatag képe, hangulata, csendje, vihara, égboltja, a kietlenségben élő emberek közössége, lehet, hogy többé nem tér vissza, de mindvégig visszavágyik.

Dr. Gercsák Gábor